

48. Стус Д. Василь Стус: життя як творчість. – Київ: Факт, 2005. – 368 с.
 49. Стус на крилі // Україна молода. – 2004. – 31 січня. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/110/164/3402/>
 50. Український живопис ХХ – початку ХХІ ст.: альбом. – Хмельницький: Галерея, Київ: Артанія Нова, 2006. – 304 с.
 51. Энциклопедический словарь экспрессионизма / гл. ред. П. М. Топер. – Москва: ИМЛИ РАН, 2008. – 736 с.
 52. Энциклопедия экспрессионизма: Живопись и графика. Скульптура. Архитектура. Литература. Драматургия. Театр. Кино. Музыка / Л. Ришар. – Москва: Республика, 2003. – 432 с.
 53. Яструбецька Г. Експресіоністичний месидж Тараса Шевченка // Слово і Час. – 2015. – № 11. – С. 13–19.

Отримано 24 квітня 2017 р.

м. Вінниця

Ірина Шатова

УДК 821.161.2:82-14:82.09

АНАГРАМАТИЗМ ТА КРИПТОГРАФІЯ В ЛІРИЦІ МИХАЙЛЯ СЕМЕНКА

У статті проаналізовано анаграми та криптограми в поезії Михайля Семенка. Доведено, що в інтимній ліриці Семенка, у його поетичних реквіємах на загибель товаришів, у творах інших ліричних жанрів лідера українського футуризму анаграми та криптограми стали формотворчим чинником.

Ключові слова: анаграма, криптограма, кверо-футуризм.

Iryna Shatova. Anagrammatism and Cryptography in Mykhayl Semenko's Lyrical Poetry

The article analyzes anagrams and cryptograms in Mykhayl Semenko's poetry. It has been proved that anagrams and cryptograms became the formative factor in the poet's love lyrics, requiems for his comrades and in the works of other lyrical genres by the leader of Ukrainian Futurism.

Keywords: anagram, cryptogram, Quaero-futurism.

Письменники й художники з давніх-давен зверталися до пошуків нових можливостей вираження прихованого сенсу. В українській та російській літературах першої третини ХХ ст. одним із популярних засобів шифрування таємних смислів стає анаграмування – відтворення заданих слів шляхом переставлення літер та повтору звуків у найближчому контексті. Деякі видатні поети початку ХХ ст. – справжні майстри анаграматичного мистецтва, але своєрідність їхнього тайнопису охарактеризована недостатньо або й зовсім не розглядалася.

Анаграми як архаїчну форму звукової структури поетичних творів уперше досліджував Ф. де Соссюр на межі ХІХ – ХХ ст. Значне поширення подібних розвідок після 1964 р. пов'язане з публікацією Ж. Старобінським анаграматичних записів Ф. де Соссюра. Згодом В. Топоров, В. Баєвський, О. Кошелев, Г. Векшин та інші літературознавці й лінгвісти розробили різні анаграматичні методики та запропонували низку певних анаграматичних правил.

З давніх часів анаграму осмислювано, з одного боку, як різновид тайнопису, спосіб читання, вид сакрального тексту, а з другого – як мовну дотепну гру, загадку. Дослідження В. Топорова та Т. Ніколаєвої доводять, що анаграма “звернена до змісту”, вона є його підсумком, резюме [13, 194], її мета – декодування певного загального, але “неявно вербально вираженого” сенсу тексту [5, 422]. В. Григор'єв зазначив, що анаграмування – це “прийом добору слів тексту залежно від звукового складу ключового слова” [3, 251]. На думку О. Пузирьова, вивчення анаграм “перебуває аж ніяк не в завершальній стадії” і “має надзвичайно широкі перспективи”. Анаграматичний аналіз потребує системного підходу, комплексного дослідження, складниками якого є генетичний, логічний, психолінгвістичний, статистичний, прагматичний, стилістичний, літературознавчий, когнітивний, комунікативний аспекти

[8, 15]. Пропоновані в статті анаграматичні аналізи й спостереження складені з урахуванням іще одного аспекту інтерпретації тексту – криптографічного. Ітиметься про ті анаграми, ключове слово-тема яких відсутнє або приховане в тексті й має бути відгадане читачем. Ф. де Сосюр називав такий вид анаграматичних структур криптограмою.

Філологи цілком слушно визнають, що анаграматичний метод далеко не беззаперечний, його неможливо вважати точним науковим методом дослідження тексту. “Найвужче” місце в анаграматичних пошуках”, на думку О. Пузирьова, те, що “під анаграмою розуміється слово, нібито заховане у звуках тексту. “Нібито” тут ужито тому, що реконструйоване слово від самого початку виявляється припущенням дослідника. <...> навіть В. М. Топоров і В’яч. Вс. Іванов, за їх надзвичайно високої ерудиції та кваліфікації, у конкретних анаграматичних аналізах уживають слова-оцінки із загальним значенням можливості та ймовірності, але ніяк не істинності” [7, 16–17].

Виявлення й дослідження анаграм і криптограм здійснюємо відповідно до таких принципів:

- наявність у тексті фрагментів із “надмірним” змістом, не зумовленим структурою мови (адже анаграма здатна породжувати нові значення); цей зміст з’являється внаслідок здатності звукових повторів, зокрема анаграматичних, на основі асоціативного звучання зближувати й поєднувати в ідіолекті письменників слова, візуально не поєднувані, а також створювати звукообрази ключових слів, дешифрування яких тягне за собою появу “неявно вираженого сенсу” [6, 73];

- облік і аналіз організованих у тексті виразних, регулярно, багаторазово повторюваних звукобуквених комплексів;

- урахування випадків навмисного авторського “псування” тексту, різних лексико-граматичних відступів од мовних норм;

- співвідношення ймовірного таємного підтексту з його контекстом і загальною семантикою твору (приміром, у любовному посланні до конкретного адресата, чиє ім’я автор приховує від сторонніх, доречною є наявність у тексті прихованого імені коханої людини; у товариських посланнях або зверненнях до літературних опонентів можливе виявлення криптонімів адресатів – близьких товаришів поета, його опонентів тощо);

- урахування композиційно важливих уривків, “сильних позицій” тексту й речення (заголовків, початкових і фінальних фрагментів, основних сцен та епізодів твору);

- урахування ключових слів, підказок, закріпок, імовірних натяків на анаграматичну природу тексту, натяків на наявність прихованих смислів;

- урахування жанрової природи твору (анаграми доречніші в текстах-загадках, присвятах, сакральних текстах, у поетичних замовляннях, у любовній і громадянській ліриці, у дружніх посланнях, акровіршах, у віршах-реквіємах, у прозових комічних, карнавалізованих мініатюрах, у творах із політичним підтекстом тощо);

- урахування особливостей ідіостилю письменників [6, 74];

- у випадках імовірного криптограмування, усвідомленого автором, – урахування можливої авторської настанови, розкриття авторського наміру, зумовленого ставленням письменника до припустимого потаємного плану тексту.

Про анаграми у творах російських футуристів-будетлян написані змістовні праці Р. Якобсона, О. А. Ханзен-Льове, Є. Фаріно, Р. Вроона, В. Григор’єва, О. Парніса та ін. Однак питання про анаграматизм українських футуристів, передусім Михайля Семенка, залишається відкритим. Можливості анаграматичного і криптографічного методів дослідження тексту будуть продемонстровані на прикладі футуристичних віршів цього автора.

Поет-будетлянин, творець зарозумілої й “зоряної” мови В. Хлебников зазначав у “Дошках долі”: “Слово особливо звучить, коли через нього просвічує інший “другий сенс”, коли воно скло для невиразної таїни, закритої ним, прихованої

за ним, тоді через слюду і блиск буденного сенсу світиться другий, дивиться темною хатою у вікно слів. <...> Такі сільські віконця на колодах людської мови бувають нерідко, і в них перший видимий сенс – просто спокійний вершник страшної сили другого сенсу.

Це мова, двічі мудра, двоїсторозумна = двічі розумна. Звичайний сенс – лише одяг для таємного” [16, 266].

Ідея руйнування автоматизму сприйняття, воскресіння слів та речей, голосно заявлена у відомих маніфестах футуристів і теоретичних положеннях формалістів, талановито втілилася в першій третині ХХ ст. у художній практиці українських і російських авангардистів. “Пожвавлення” слів шляхом надання їм другого сенсу “двоїсторозумної мови” знайшло цікаву реалізацію в анаграматичному потенціалі художньої словесності. Приховуючи сакральні, інтимні або профанно-сміхові та навіть політичні підтексти, анаграми стали атрибутом художньої словесності спочатку модерністів, а потім і авангардистів [14; 15].

Дослідження звукової стихії поетичної мови українського панфутуриста Михайля Семенка виявило частотне застосування анаграм і тайнопису. Уже в ранніх віршах середини 1910-х років поет не раз уживлював у художню тканину криптограми, засобом створення яких було анаграмування. Любовні вірші Семенка інколи мають кілька рівнів прочитання: анаграми надають творам інтимного або ігрового, карнавального відбитку, збагачують, уточнюють і прикрашають їх форму, зміст, емоційний вплив. Пропонувані спостереження хоч і співвіднесені з біографічними, літературними, соціокультурними контекстами, проте не завжди можуть бути чітко верифіковані, але іронічний, ігровий, карнавальний характер доробку Семенка, його витончена поетична техніка, інтерес до ігор з іменами, зі звучанням, до акустичних ефектів, фонетичних повторів, мовних парадоксів, сугестивного звукопису, створення власних мовних норм дають підстави сподіватися, що ці матеріали слушно відбивають дух Семенкових творчих шукань.

Дослідники та читацька аудиторія давно звернули увагу на зацікавленість Семенка мовними, зокрема фонетичними, експериментами. Загальновідомі факти анаграмування в поетичних мініатюрах Семенка, серед яких “Вайтра / рам та / трам...”, “Стало льо тало...”, “Місто” (“Осте сте / бі бо / бу...”), “Автопортрет” (усі – 1914 р.). Укладачі літературознавчого довідника зазначили, що можливості анаграми “привернули увагу схильних до версифікаційних експериментувань авангардистів” (серед них – Михайль Семенко і Гео Шкурूपій), “які намагалися шляхом почленування і довільного монтажу мовного матеріалу витворити нову поетичну якість, як, наприклад, М. Семенко у вірші “Автопортрет” [4, 36]: “ХАЙЛЬ СЕМЕ НКОМИ / ИХАЙЛЬ КОХАЙЛЬ АЛЬСЕ КОМИХ / ИХАЙ МЕСЕН МИХСЕ ОХАЙ” і т. д. [10, 40]. Коментуючи “Автопортрет”, І. Гончар зауважила: “Можливо, у цім уламкоподібному імені міститься ключ до прочитання Семенкової поезії, в якій слід шукати не усталений зміст і застиглу форму, а неусталеність змістів і динамічність форм” [2, 48]. Семенко ж у своєму вірші “Поезійка зарозумілості” (1918) писав: “Мій девіз – несталість і несподіваність” [9, 337]. Розглянемо кілька прикладів анаграмування в його поетичних творах другої половини 1910-х років, прагнучи знайти один із “ключів до їх прочитання” саме в анаграматизмі та криптографії.

Інтимні ліричні вірші М. Семенка із книжки “П’єро кохає” (1918) були написані в 1916 – 1917 роках у Владивостоці та присвячені майбутній першій дружині поета Лідії Горенко. Донька українських переселенців Лідія зачарувала поета розкішними руськими косами, опоетизованими в Семенкових віршах “Сьогодні”, “Русокосою оточила”, “Заплети косу міцніш”, “Обожеволені коси”. Наведу кілька прикладів анаграм імені коханої дівчини поета, що складаються зі слів та рядків названих віршів, присвячених майбутній дружині: “І може в світі не бачив ніхто / боліда, за наш бучніш” (боліда – ЛІДА або ЛІДО), “Я на страждання тебе веду – / на повільне згорання” [10, 170] (ГОРЕНКО ЛІДА або ЛІДУ) (“Заплети

косу міцніш”); “Скільки блисків у погляді мій зір подибле / коли ніж до пульса діткнеться” (у погляді ЛІДІЯ або ЛІДА Г.; анаграма імені в наступному рядку звучить як ЛІДА, ЛІДОНЬКА), а також неповна анаграма прізвища в останньому реченні: “діткнеться. / Час рану загоїть” [10, 186] (“Обожеволени коси”); “жить мені, взнав, далі не сила, не сила” (далі – ЛІДА), “Тиху лямпадку свічу у кутку”, “Куди я подінусь від улиці звуків?”, “І зорі, і люди – весь світ в мені вимер” (варіанти: ЛІДА, ЛІДІЯ або ЛІДУ, ЛІДІЮ; “куди я подінусь від” ЛІДИ, ЛІДОНЬКИ), “В моїй душі – Уїтмен і Стріндберг. / Русокосою оточила”, “Куди заховаюсь от сурм і сірен? / В кімнаті – Газели, романси, мазурки”, “В душі моїй холод. Зневага. Стріндберг” [10, 107] (ще тричі – повна та неповна анаграма ГОРЕНКО ЛІДА); ключові слова: “Куди я подінусь від улиці звуків?” (“Русокосою оточила”).

З вірша “Сьогодні”: “Я сьогодні курю і курю папіроси”, “я сьогодні смертельно / смутний / бо люблю її коси”, “наш парк – / я сьогодні не там ах я хочу у парк”, “я курю папіроси / я сьогодні смутний / я сьогодні смертельно смертельно смутний / я люблю її коси” (анаграма прізвища дівчини прочитується в усіх цих рядках). Цікаво, що у словах “місяцем сонним / де самотить наш парк – / я сьогодні не там”, “кілька стоскнених день / бо не можу ж я перший”, “я сьогодні смутний / я сьогодні смутний я сьогодні смертельно смутний / бо люблю її коси”, “я сьогодні смутний / я сьогодні смертельно смертельно смутний / я люблю її коси ” [10, 89] звукові повтори й алітерації на **с** і **м** неодноразово створюють також звукообраз прізвища та криптоніми поета (СЕМ, СЕМЕНКО). Так звукові комплекси прізвищ двох захоханих людей немовби переплітаються у вірші “Сьогодні”, породжуючи в сильних позиціях тексту (на його початку, у середині, фінальних рядках) іменні анаграми та приховані змісти.

Ще кілька прикладів із цієї ж поетичної збірки “П’єро кохає”, присвяченої майбутній дружині поета. Окремі анаграми імені дівчини знаходимо у співзвучних словах та рядках віршів “Павзи” (“ще не ска- / зані мною і в погляді серця мого” [10, 105]: у погляді – ЛІДІЯ ГОРЕНКО), “Вигнанець” (“Збирали, пестили квіти зблідлі”: ЛІДІІ; “Це наш щосвятковий програм”, “і в легенях пахне громом”, “Ранок, що молодість нашу нагадує” [10, 149]: ЛІДО або ЛІДОНЬКА, ЛІДА ГОРЕНКО), “Вагоновод” (“і там капризна доля може звести нас”, “Ви пригадаєте Владівосток”: ЛІДА, ЛІДІІА була із Владівостока, ЛІДІЄ; “ніби в вагоні для нас / немає нікого”: ЛІДА або ЛІДІЯ ГОРЕНКО і вагоновод СЕМЕНКО; імовірні неповні криптоніми дівчини і в останньому рядку твору “бо вагоноводові розмовляти забороняється / строго” [10, 111]: ГОРЕНКО) тощо.

Кілька переконливих прикладів анаграмування з вірша “Патагонія”: “Я молодим, молодим умру”, “моя молодість, і життя, і січа” (ЛІДО, ЛІДІЯ), “Залиш, залиш траурну гру, / розсип похоронні рими”, “чекаючи на останню Горобину Ніч” (двічі: ГОРЕНКО як “остання Горобина Ніч”). У ліричній сповіді “Патагонії” у сильній позиції початку та кінцівки тексту не раз прочитуються також авторські криптоніми: “Я не умру від смерти”, “Умиратиму – життя буде мерти, / не маятиме стяг”, “Я умру в павзу, коли серце стисне / моя молодість, і життя, і січа” [10, 195] (СЕМ, СЕМЕНКО МИХАЙЛО).

У ліричній “Репліці” Семенка поряд із іменними анаграмами коханої дівчини (“Серце – серце моє ледве дише, / ніби йому дали 100 різок. // Хочеться далі. Ну хоч в Австралію, вакханалію, репліку: далі – ЛІДА, ЛІДІЯ) знаходимо також авторські криптоніми, підготовлені алітераціями на **с**, **м**, які ніби оточують потаємне дівоче ім’я: “Галаси, сурми виснажили мозок. / Серце – серце моє ледве дише, / ніби йому дали 100 різок”, “Виберу на мапі найсамотніший острів. / Перекину з собою віків вакханалію / і мої поезії гострі” (СЕМЕНКО, вакханалію – МИХАЙЛЬ). У фінальній строфі можливо знайти ймовірні приховані ключові слова, підготовлені попередніми співзвуччями: “Виберу на мапі найсамотніший острів. / Перекину з собою віків вакханалію / і мої поезії гострі. // Червоні плями на зеленому фоні. / Чую, бути мені цікавим епіком!

/ Нащо, нащо схопили ви на грамофоні / мою безумну репліку?..” [10, 147] (“нащо схопили ви” АНАГРАМИ, КРИПТОГРАМИ, КРИПТОГРАФІЮ; можливе також іще одне тлумачення частотного збігу наведених співзвуч останніх рядків: КВЕРОФУТУРИЗМ – назва нового напрямку в мистецтві, розпочатого поетом у 1914 р., – звучить в останніх рядках тричі).

У вірші “Естет”, написаному теж у Владивостоці, криптоніми майбутньої дружини закодовані в сильних позиціях тексту – у першій та фінальній строфі, у початкових та останніх їх рядках. Іменна анаграма коханої впливає з першого рядка твору: “Сьогодні я солідний естет” (ЛІДО або ЛІДА, ЛІДІЯ), – та початкових рядків останньої строфи: “Я недалеко від Пізи. / Срібло мандолінних струн” (двічі: ЛІДО, ЛІДА або ЛІДОНЬКО). Двічі прочитується в тексті і другий криптонім коханої – в останніх рядках початкової та фінальної строф, також у цілком естетських контекстах (у прізвищах засновників французького літературного імпресіонізму й натуралізму та українського художнього футуризму). “В душі моєї кабінеті / *Edmond de Goncourt*”: із літер і фонем прізвища французького письменника-естета складається криптонім коханої GORENCO, яка панує в “кабінеті душі” 24-літнього “солідного естета” Семенка; “Настирливо в очі лізе / з графікою Ковжун” (ГОРЕНКО ЛІДОЧКО або ЛІДОЧКА). Отже, у вірші “Естет” криптоніми коханої дівчини поета приховані з естетським смаком у словах *солідний, недалеко від Пізи, мандолінних, з графікою Ковжун* і навіть у французькому імені *Edmond de Goncourt*. Початкові рядки твору містять алітерацію на с і тісно переплітають приховане ім’я коханої з анаграмою імені самого автора: “Сьогодні я солідний естет. / Розуме, свій смак зажмур!” (“солідний естет” – СЕМ або СЕМЕНКО, смак СЕМЕНКА). Прізвище та художня творчість українського графіка Павла Ковжуна, Семенкового товариша по футуристичному угрупованню “Кверо”, разом зі звукобуквеними повторами може бути натяком на нову ймовірну анаграму, що впливає з перших та останніх рядків твору: “Сьогодні я солідний естет. / Розуме, свій смак зажмур! <...> Срібло мандолінних струн. / Настирливо в очі лізе / з графікою Ковжун” [10, 165] (двічі: КВЕРОФУТУРИЗМ, КВЕРОФУТУРИЗМ або “настирливо в очі лізе” кверофутуризм...утуризм та КРИПТОГРАФІЯ).

Іронічність та бунтарство Семенка, його схильність до розіграшів і містифікацій припускають також карнавальний рівень прочитання цього “естетського” тексту – появу ймовірних обценних слів-криптограм, пов’язаних із інтимною тематикою циклу. Вірогідні потаємні непристойні слова переплітаються з іменними анаграмами коханої дівчини, створюючи еротичні антиестетичні контексти і виправдовуючи, знижуючи естетську “високу” французьку та італійську тематику й лексику вірша. Певна ненормативна лексика постає частково русифікованою; це припустимо, тому що вірш був написаний на Далекому Сході.

Поетична мініатюрна замальовка далекосхідного вечірнього пейзажу теж насичена співзвуччями імені та прізвища коханої дівчини замріяного футуриста під маскою П’єро. Повна контактна анаграма імені коханої ясно прочитується в перших рядках вірша “Пейзаж”: “Вечір охоплює далі неясні / гори окутує в сині серпанки” (ЛІДА або ЛІДІЄ, ЛІДІЯ ГОРЕНКО як “далі неясні” і гори, що окутує вечір). Фінальні рядки містять подібні анаграми: “Над річкою легіт торкається скла / в даліні погасають вечірні пісні”, “горять на рибалках самотні вогні” [10, 214] (двічі: в даліні – ЛІДА, спів та пісні ЛІДИ, ЛІДИНИ; ЛІДОЧКО ГОРЕНКО; до речі, Лідія Іванівна мала чудовий голос і згодом виступала з українською капелюю).

В іншому мініатюрному вірші (“Тіні”) двічі повторений рядок “далі – безмірні” приховує той же криптонім ЛІДА. Суміжні з ним слова мають рими, що містять співзвучну анаграму: заворожені – насторожені – ототожені [10, 237] (заворожена ЖОНА, ЖОНІ). Аналогічні звукообрази й анаграми містить і назва вірша “Обожеволені коси”. Повна контактна анаграма далі: Ліда, підсилена та закріплена звуковими повторами, трапляється також у віршах “Моє піднесення”, “Еманация”, “Наша пляма” та ін.

У вірші “Моє піднесення” (1916) знаходимо потаємні анаграми імені Лідії, що не раз повторюються в тексті: ґрати, “Ах як це гарно і як чудово” (ГОРЕНКО), “Мене усього сила вхопила і відродила”, “Мені хочеться далі” (далі – ЛІДА, ЛІДІЯ). У творі трапляються також і частотні авторські криптоніми (поява яких підготовлена алітерацією на с), наприклад, у назві “Моє піднесення” й таких рядка: “Хутко-хутко в мене виростуть крила”, “Скоріш обминути скоріше усіх обігнати / Щоб усе перечути і на світі усе Perezнати”, “мені хочеться вище десь / стати”, “Я почуваю як росте сила як міцніє сила / Мене усього сила вхопила і відродила” і т. д. (СЕМЕНКО МИХАЙЛЬ). В останньому рядку вірша, тобто в сильній позиції тексту, знову прочитується назва нового напрямку в українському мистецтві, розпочатого Семенком: “мені хочеться вище десь / стати / Вище фарби музики і слова” [9, 158–159] (КВЕРОФУТУРИЗМ – ось що, на думку поета, “вище фарби музики і слова”).

Інший приклад очевидного анаграмування, інше потаємне жіноче ім'я знаходимо у вірші Семенка “6 NP” (“Тобі – дитино моя – що завтра на аборт підеш...”) (1926). У цей час поет був палко закоханий в актрису театру “Березіль” Наталію Ужвій. У їх майбутньому шлюбі єдиною дитиною став син Михайло, котрий народився 1927 р. У своєму вірші Семенко звертається до ненародженої ще дитинки та згадує її матір, яка збирається йти на аборт. У відповідному контексті знаходимо повну контактну подвійну анаграму імені майбутньої дружини поета: “Тобі – що місяць як зародилося а живеш мільйони / віків у животі цієї жінки що я люблю – / Місяць уже тобі” (алітерація на ж та чотирикрратний повтор *жив / у жив / уж* у словах *уже, аж у*: “живеш мільйони / віків у животі цієї жінки” є безумовним натяком на подвійну суміжну анаграму УЖВІЙ НАТАЛКИ або НАТАЛОНЬКИ, НАТАЛЦІ). Неповні, але теж виразні іменні анаграми коханої поета знаходимо й в інших промовистих рядках тексту: “Ссало б молочко з грудей і жмурило б оченята / на сонці” (НАТАЛОЧЦІ, НАТАЛОЧКО УЖВІЙ), “Завтра я прожену твою матір” (“прожену твою” УЖВІЙ НАТАЛІЮ), “Ти жило стільки, скільки дано тобі”, “І попливеш ти каналізаційною трубою аж у Чорне / море, де й зародилось од мене” [12, 19] (НАТАЛКА, НАТАЛЦІ УЖВІЙ); у цей час Семенко та його кохана працювали на Одеській кінофабриці.

У збірці “Зустріч на перехресній станції. Розмова трьох” (1927) Семенко опублікував вірш “Вона”, написаний після одруження з Наталією Ужвій. У творі поет змальовує трьох жінок або три іпостасі коханої жінки. Імовірно, “перша” – то його перша дружина Лідія Горенко, вірогідні криптоніми якої підготовлені повторами у словах *горошок, говорить, гірка, до долу, бліду, доводитьься, одна* тощо. Наприклад: “І / приносить / серед / ночі / горошок / шоколадний / вона / і / говорить / до / долу / очі – / в / сльозах: / “Ладно – / на – / кушай – / – Ах!” / ...Кушать? / Крапля / гірка / свербить / в / носі” (тричі: ГОРЕНКО ЛІДА, ЛІДО, ЛІДОНЬКА), “жду / свою / коханку / бліду” (ЛІДУ або ЛІДОНЬКА, ЛІДОНЬКУ). Вірогідні іменні анаграми дають підстави припустити, що “третьою” в цьому вірші могла бути нова дружина поета: “вони вогкі – / три ночі поплаче / на твоєму животі” [12, 11–13] (УЖВІЙ НАТАЛОЧКА). Імовірні повні та неповні криптоніми Ужвій в інших частинах твору можуть бути натяком на те, що вірш присвячено саме їй.

Інший взірєць інтимної лірики Семенка – вірш “3 NP” (1926) із тієї ж збірки “Зустріч на перехресній станції”. Вірогідні криптоніми поета і його коханої знаходимо у фінальних рядках: “Але так само люто люблю я, / як на світанку життя було сказано” (“на світанку життя” – НАТАЛКА УЖВІЙ або люблю НАТАЛКУ), “Сильна, як смерть, любов” [12, 18] (СЕМЕНКА).

Семенко анаграмував імена та прізвища не тільки жінок, у яких був палко закоханий, а й своїх товаришів і навіть літературних опонентів. Приміром, очевидні криптоніми адресата ясно прочитуються у вірші на трагічну загибель (розстріл) письменника й політичного діяча Гната Михайличенка, одного з лідерів боротьбистів, із яким Семенко спільно редагував перше число

літературно-мистецького тижневика “Мистецтво” (1919). Контактні повні та неповні анаграми й звукообрази прізвища загиблого товариша немов пронизують увесь емоційний текст Семенка. Вони навіяні алітераціями на **ч**, **х** і найбільш виразно постають на початку і в кінці твору: у перших рядках “Багато ночей” (ГНАТ), “Насунулась ніч. / Багато ночей буде. / Здавалось, ніхто не покличе” (<M>ИХАЙЛИЧЕНКО), “І виприне біль в сльозах. / Ніхто схопленому не pomoже. / І лише одно в ухах – жах”; а також в останніх рядках: “Лише в останній життя мент / видавить куля зітхання. / І може вибачить цей рудимент / хвиля конання” [9, 537] (МИХАЙЛИЧЕНКО) (“Гнатові Михайличенку”, 1920).

Секретаря журналу “Мистецтво”, вісімнадцятирічного поета Василя Чумака заарештували, а потім і розстріляли денікінці одночасно з Г. Михайличенком; у перші січневі дні 1920 р. М. Семенко присвячує його пам’яті вірш “Василеві Чумаку”. За Денікіна восени 1919 р. був арештований і потрапив у ту ж Лук’янівську в’язницю й Семенко, який щасливо уникнув трагічної долі своїх товаришів. Імовірні іменні анаграми молодого революційного поета-романтика прочитуються у фінальних словах адресованого йому вірша: “гудуть марсельєзи / і в труні червоний гнів” (ВАСИЛЬ ГРИГОРОВИЧ). Останній рядок повторений у вірші двічі – наприкінці першої та другої строф. Він має важливе значення і з погляду тайнопису, тому що у ньому можна прочитати також два псевдоніми загиблого поета й нову очевидну анаграму, що натякає на походження адресата: “і в труні червоний гнів” [9, 537] (у труні – ВІЧЕ або ІЧНЯ; “червоний гнів” – ЧЕРНІГІВ).

У вірші “До виходу мого першого тому” (1930) з підзаголовком “Деяким “полемістам” анаграми дають змогу помітити приховане прізвище відомого письменника, одного з головних опонентів Семенка. Очевидний криптонім виявляється в останньому слові завершального рядка: “безсоромний і схвильований” [11, 5] ХВИЛЬОВИЙ. Палка полеміка завжди супроводжувала діяльність футуристів і наприкінці 1920-х років. Полеміка між “лівою формацією мистецтв” і “пролетарським літературним фронтом”, між “Новою генерацією” та колишніми “ваплітянами” не вщухала й була досить гострою.

Наведені приклади – це лише деякі випадки створення М. Семенком численних анаграм та криптограм. Анаграматичний аналіз ліричних, футуристичних, карнавальних, ігрових віршів і поезомалярської “Каблепоєми” дає підстави говорити про те, що тайнопис і анаграматизм у його творчості – явища закономірні та прогнозовані. Вірогідні криптограми дають можливість нового прочитання деяких недостатньо ясних фрагментів його відомих творів. Криптограми найчастіше підказують імена адресатів або прототипів ліричних героїв і – відповідно до контексту – виявляють авторське ставлення до них, уточнюють їх характеристику. Поява анаграм будь-якого імені або слова підготовлена семантично, контекстуально, фонологічно, за допомогою ключових слів, варіацій звукових повторів і звукообразів, які стають фонетичним ключем до закодованого слова. Наприклад, у віршах Семенка “Русокосою оточила”, “Сьогодні”, “Естет”, “6 NP”, “Гнатові Михайличенку” та багатьох інших іменні анаграми прихованого адресата повторюються неодноразово.

Анаграми – це лише один із прийомів тайнопису. У своїх криптографічних експериментах поети-авангардисти вдавалися не тільки до переставляння літер і дистантних, або розсіяних у тексті, анаграм, а й до застосування інших “мовленнєвих ігор”, наприклад, метаграм (“клю влю плю”, хайль – ихайль – ихай – охай і т.д.). На відміну від анаграм, криптограми можуть зберігати в словах правильну послідовність літер (звуків, фонем) (наприклад, *боліда*, *бліда* – Ліда, *схвильований* – Хвильовий), можуть бути рівними слову, надаючи йому іншого семантичного наповнення.

Анаграми уможливають читання творів “між рядків”, вони значно збагачують і увиразнюють їх смисловий та емоційний зміст, відновлюють їх семантичну

цілісність, демонструють гармонію форми і змісту. Криптоаналіз виявляє багаторівневу структуру й полісемантичність текстів та окремих образів, можливість їх прочитання в різних кодах, припустимість ігрової інтерпретації, яка характеризує неоднозначність дискурсу.

В інтимній ліриці, у віршах-реквіємах на смерть письменників-колег і товаришів (Г. Михайличенка, В. Чумака), у творах інших ліричних жанрів Семенка анаграми й криптограми стали формотворчим чинником. Побудова анаграм часто допомагає розв'язати спеціальне завдання – утворити потаємні рівні тексту для розгортання сюжетів на інтимну, любовну або художню, культурологічну або революційну, політичну тематику. Семенко, як і багато інших письменників-авангардистів першої третини ХХ ст., складав поетичні анаграми подібно до стародавніх творців священних текстів, регулярно обігруючи (за допомогою звукових повторів та перестановок літер) імена коханих жінок, товаришів, літературних опонентів, до яких звернуті поетичні послання. Анаграмування імен коханих, друзів та опонентів по художньому ремеслу уможлилювало реалізацію окремих ігрових засад, як у випадку з віршами “Естет” та “До виходу мого першого тому”.

Криптограми нерідко стають одним із засобів карнавалізації, сміхової, ігрової профанації, травестування, викривального пародіювання. Криптографічне підґрунтя творів багатьох авангардистів, зокрема українських футуристів, переконує в тому, що їхній художній світ карнавальний за своєю природою: йому властиві, за словами М. Бахтіна, сміх, що звільняє, заниженість, пародійність, розвінчання, безстрашність, дух “веселої відносності всякого ладу і порядку” [1, 143]. Анаграматичний аналіз доводить, що багато поетичних творів М. Семенка та інших поетів-авангардистів – це унікальні експерименти інтелектуального, криптографічно-карнавалізованого письма, експерименти віртуозного обігрування імен та слів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бахтин М.* Проблемы поэтики Достоевского. 4-е изд. – Москва: Советская Россия, 1979. – 318 с.
2. *Гончар І.* Поетична трикстеріада Михайля Семенка // Слово і Час. – 2005. – № 8. – С. 47–50.
3. *Григорьев В.* Поэтика слова: на материале русской советской поэзии. – Москва: Наука, 1979. – 343 с.
4. Літературознавчий словник-довідник. – Вид.2. / За ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. – Київ: ВЦ “Академія”, 2006. – 752 с.
5. *Николаева Т.* От звука к тексту. – Москва: Языки русской культуры, 2000. – 680 с.
6. *Павловец Т.* Фонетико-графическая организация повести А. Платонова “Котлован”. / Дисс. ... канд. филол. наук. – Москва, 2005. – 175 с.
7. *Пузырев А.* Анаграммы как явление языка: опыт системного осмысления. – Москва; Пенза: Инст-т языкознания РАН, ПГПУ им. В. Г. Белинского, 1995. – 378 с.
8. *Пузырев А.* Перспективы исследования анаграмм // Проблемы изучения анаграмм: межвуз. сб. научных трудов. – Москва; Пенза, 1995. – С. 5–17.
9. *Семенко М.* Кобзар: пов. зб. поет. творів в одному томі (1910–1922). – Київ: Держ. вид-во України, 1925. – 646 с.
10. *Семенко М.* Повна збірка творів. – Т. 1: Арії трьох П'єро, кн. 1-4. – Харків: Держ. вид-во України, 1929. – 255 с.
11. *Семенко М.* Повна збірка творів. – Т. 2: В садах безрозних, кн. 1-5. – Харків: Держ. вид-во України, 1930. – 256 с.
12. *Семенко М., Шкуруній Г., Бажан М.* Зустріч на перехресній станції. Розмова трьох. – Київ: Бумеранг, 1927. – 49 с.
13. *Топоров В. К.* Исследованию анаграмматических структур (анализы) // Исследования по структуре текста. – Москва: Наука, 1987. – С. 193–238.
14. *Шатова И.* Криптографический карнавал в русской литературе 1900-х – 1930-х годов // Русская литература: историко-лит. жур-л. – Санкт-Петербург: Наука, 2011. – № 2. – С. 190–203.
15. *Шатова И.* Криптографический карнавал М. Кузмина, К. Вагинова, Д. Хармса: Исследования и разборы: научное издание. – Запорожье: КПУ, 2012. – 312 с.
16. *Хлебников В.* Доски судьбы. Отрывок IV. Одиночество // Russian Literature. – Volume LXVI, Issue III. – 2009. – P. 265–336.

Отримано 17 жовтня 2017 р.

М. Запоріжжя